

Döbör András

Zay Ferenc magyar nyelvű történetírói munkásságának elemzése „Az Landor feyrwar El wezessenek oka E woth Es Így essewth” kezdetű emlékirata segítségével

Zay Ferenc (1505–1570) munkásságának elemzéséhez elengedhetetlenül szükséges háttérként megrajzolnunk pályafutásának legfontosabb állomásait és eredményeit, mivel ezzel sok kérdésfelvetés válik meghaladottá, és tisztán láthatjuk magunk előtt az író Zayt, elkötelezettségével, világnézetével egyetemben.

1505-ben született a Délvidéken, valahol Szabács környékén Zay Ferenc. A *Magyar írók élete és munkái*ban Zay születési dátumaként 1498 szerepel¹, míg Szakály szerint 1505-ben született. Nézzük, honnan ered e kettősség. Thallóczy szerint: „A családi levéltár egyszerű feljegyzései 1498-ra teszik születésének évét, az egyik nemzedékrend meg éppen 1492-re. Valószínű, hogy hősiink 1505-ben született. A budai káptalan előtt 1513-ban Gyentyey Dragul Gergely a kis Zayt bemutatván, erre bízta, hogy ítélje meg hogy hány esztendő. S a káptalan bizonyosság-levelet adott róla, hogy nyolcz éves. Pozsonyi kápt. levéltár: *Protocollum Budense* Nr. 3. 1510–1522.”²

Szabács környékén terültek el családjának birtokai, ősei a török elleni harcnak szenteltek életüket, nem csoda tehát, hogy 1530 és 1542 között itt, az 1536-ban török szandzsákszékhellyé lett Pozsegával szembevetett végeken vitézkedett maga Ferenc úrfi is.

Már ifjú fővel szolgált a királyi udvarban (1526 előtt is) – itt gyűjtötte össze Nándorfehérvár 1521-es ostromáról szóló információit, s így, királyi udvarnokként juthatott el a hatvani országgyűlésre is, amelynek viharos jeleneteiről láthatólag saját személyes tapasztalatai alapján számol be „Az Landor feyrwar El wezessenek oka E woth Es Így essewth” kezdetű művében.³

Zay Ferenc a gyakori és gyors pártváltoztatások korában (1526–1540) is végig hűségesen kitartott Habsburg Ferdinánd mellett, köztudomásúlag Habsburg Mária kevincsei közé tartozott, amiért Szapolyai már 1526-ban elkobozta egyes birtokait.⁴ Természetesen párhúságát nem bánta meg, hiszen a több nyelven beszélő, olvasott, világlátott egykori huszárkapitány, aki már nagyon fiatalon részt vett a mohácsi csatában (1526), Ferdinánd „zsoldjában” 1550-ben az egri vár várnagya, majd 1552-ben az akkor épült Szolnok vára első kapitánya lett, a király 1560. július 1-ei dátummal mindkét nembeli gyermekeivel és utódaival az ország bárói és mágnásai sorába emelte, s 1568-ban Kassa és Felső-Magyarország főkapitányává nevezte ki, s kedvelt diplomatájaként a császárnak számos külföldi megbízást is kapott (pl. 1555-ben az udvar kényes diplomáciai küldetéssel bízta meg őt és Verancsics Antalt a török portán).⁵

Emlékiratát olvasva alátámasztva látjuk azon információt is, mely szerint korán és behatóan megismerkedett a reformáció eszméivel és frazeológiájával, innen ered az a művében is előforduló kálvinista közhely, mely szerint Isten attól a néptől, melyet pusztulásra ítélt, először annak nagyjait veszi el. Tudjuk róla azt is, hogy levelezésben állt Philipp Melanchtonnal, a lutherizmus szellemi örökségének rendszerezőjével és továbbfejlesztőjével.⁶

Az alábbiakban ismertetésre kerülő emlékiratán kívül a következő, biztosan tőle származó egyéb írásait ismerjük:

10 nyomtatásban megjelent, szabályos aláírással ellátott misszilis. Lelőhelyük: RMNy II/2. kötet (57. p., 172–173. p., 173–174. p.), illetve RMNy III/2. kötet (49–51. p., 53–54. p., 73–74. p., 74–75. p., 78–79. p., 85–86. p., 86–87. p.)

Egy összeírás: egri udvarnépeinek jegyzéke. Közzétette Eckhardt Sándor. Lelőhelye: MNy XLVI. 385–387. p.

Egy levél, melyet Kovács István tett közzé. Lelőhelye: MNy XXIII. 151. p.

Három további kiadatlan levél.⁷

Ennyi bevezető után lássuk a számunkra leginkább izgalmas írását, „*Az Landor fejrwar El wezessenek oka E woth Es Így essewth*” kezdetű művét (a továbbiakban, Kovács István nyomán: Lfv), melynek pusztán műfaji besorolása is vitákhoz vezethet. Horváth János szerint: „*Az Landor Fejrwar Elveszése nemcsak kútfő, hanem történetelmény tudatosítása, jeles irodalmi alkotás.*”⁸ Szakály Ferenc csak annyiban igazítja ki Horváth summázatát, hogy szerinte a Lfv minden bizonnyal jelesebb irodalmi alkotásnak, a történetelmény tudatosításának, mint kútfőnek, azaz történelmi forrásnak, hiszen ha arra kívánjuk használni, amire egy forrás való, tehát az események valósághű rekonstruálására, akkor nem győzünk eleget bosszankodni annak pontatlanságain, szándékos torzításain, csúsztatásain és összezaggyált kronológiáján.⁹

Összefoglalva tehát az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a Lfv aktualizáló célzatú politikai propagandairat, egyben irodalmi alkotás, melynek mondanivalója átgondolt, gondolatvezetése logikus és következetes, szerkesztése pedig jól szolgálja bizonyos – a szerző által felmutatni kívánt – összefüggések bizonyítását. Így szemlélve a dolgot nyilvánvalóvá válik, hogy Zay nem eltéveszti, nem összezavarja az időrendet, hanem gyakran és tudatosan manipulál vele, és „ügyesen mozgatja egymásba az idősíkokat!”¹⁰

S ahogyan ügyes és stílusos manipulátorhoz illik, nem bízza a végkövetkeztetés, a tanulság levonását az olvasóra, hanem műve végén a szánkba igyekezik rágni. Hogy mi a Lfv konklúziója? A következő: Nándorfehérvár, Szabács és Zimony elvesztét, és ezzel a középkori nagyhatalom, Magyarország bukását a kormányon lévő főurak kicsinyessége, nemtörődomsége, oda nem figyelése és túlzott elbizakodottsága okozta.¹¹ És természetesen minden baj legfőbb forrása nem más, mint Szapolyai János vajda és az ő mérhetetlen hatalomvágya. (E következtetés a Zay életéről eddig elmondottak tükrében egyáltalán nem meglepő.)

Azonban – pártatlanul szemlélve az eseményeket – nem adhatunk teljesen igazat Zaynak abban, hogy a legnagyobb probléma Szapolyai János, aki minden eszközzel a trónra tört, s ennek érdekében támasztott mesterségesen zavart az ország nemességén belül, aki e célja érdekében járatta le a hatalom birtokosait, és áruló módon még a törökkel is szövetezett!¹² Megállapítható az, hogy Szapolyai nem titkoltan tört a hatalomra, de az mind a mai napig – bizonyítékok hiányában – teljesen kizárható, hogy a vajda már Mohács előtt szövetezett volna Szulejmánnal. A Habsburgok ezt szándékosan terjesztették, de ez csupán diplomáciai trükk volt, ami nem fedte a valóságot. Szapolyai Mohács utáni ténykedéséből pedig ugyancsak nem lehet levonni messzemenő következtetéseket árulására vonatkozóan. Tény az, hogy a vajda trónért való története okozott zavarokat a belpolitikai életben, de tény az is, hogy a többi felelős posztot betöltő főúr – köztük a Zay által a Lfv-ban olyannyira felmagasztalt Báthori István nádor – sem volt külön nála e tekintetben.¹³

Áttanulmányozva Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének XIV. kötetét, a Zay Ferencről szóló szócikkben nem találkozunk a Lfv-al. Más szakirodalmakat átböngészve úgy tűnik, sokáig kétség uralkodott Zay szerzőségét illetően. Szalay László, a kézirat első közrebocsátója vetette fel e lehetőséget először.¹⁴ Thallóczy Lajos a Magyar történeti életrajzok sorozatban 1885-ben megjelent, *Csömöri Zay Ferenc 1505–1570* című biográfiájában ehhez még hozzáteszi, hogy Zay ezen dolgozata alapján írta meg Verancsics Antal a maga hasonló témájú dolgozatát is¹⁵, és még hozzáteszi, hogy Szalay „*gyanítása teljesen igazolt, a dolgozat egészen Zay stýlusa, orthographiája, eszejárása s a mi fő saját kezeírása, telve correctiókkal.*”¹⁶

Még jobban eltérnek a vélemények a Lfv keletkezési időpontját illetően. Szakály szerint valamikor 1553 és 1557 között, Zay és Verancsics együttes portai követjárása idején, vagy az után keletkezett a mű, tehát mintegy harminc esztendővel az események után, melynek ügy-ügy szemtanúja volt.¹⁷ Ezzel szemben más eredményre jutott Kovács István, ő 1535 környékére teszi a mű megírásának időpontját. Bizonyítékul saját nyelvészeti vizsgálatait hozza fel, melyeket a Zay által írt – s már korábban említett – egyéb írásos munkákon végzett. Ennek lényege: Zay élete utolsó húsz, huszonöt évében kevesebb azonos funkciójú betűváltozatot használt, mint korábban. Tehát grafémakészlete egyszerűsödött, két vagy három betűváltozat helyett már beírta egy, esetleg kettő betűváltozat használatát ugyanannak a hangnak a jelölésére. Vizsgálatai során Kovács kimutatta, hogy a Lfv betűváltozatainak aránya a szerző két legkorábbi írása betűváltozatainak arányával azonos. Ezentúl még hozzáteszi; ha általában nézzük a betűk gondos megformálását, a vonalak egyenletes vastagságát és a betűk dülését, akkor meg kell állapítanunk, hogy a Lfv vonalvezetése legjobban az 1537-ben írt jegyzéke vonalvezetésére hasonlít.¹⁸ Néhéz a két tekintélyes vélemény között igazságot tenni, de Kovács nyelvészeti kutatásainak eredményeit támasztja alá Thallóczy is biográfiájában: „*Valószínűleg 1530–1542 között írta, mikor sokat járt-kelt az alsó Duna vidékén.*”¹⁹

Összegzésül érdemes meggondolni, vajon mi is volt a célja a Lfv megírásának, tehát miért lett olyan, mint amilyennek bemutattuk. Leszögezhetjük: Zay a legfontosabbnak azt tartotta, amit az eseményekről *mondani* akart, amit tanulságképpen levonni akart a maga kora számára. Kritikája éles hangú és szenvedélyes, de korántsem egy plebejus főúrostorozása. Ő maga is főúr volt, olyan, aki a végvidéken élt és harcolt a török ellen, s az ellenségén kívül meg kellett küzdenie a belső problémákkal, kortársai érdektelenségével, a honvédelem ügyének elhanyagolóival. Egyáltalán nem csoda, hogy Nándorfehérvár bukásának történetét sietett felhasználni saját kora hibáinak elítélésére. Ugyanakkor mindvégig siet jelezni; nem a társadalmi rendben, csupán annak egy-egy nemzedékében van a hiba.²⁰

Felhasznált irodalom

- ☞ HORVÁTH JÁNOS: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete.* Bp., 1957, 125–129. p.
- ☞ KOVÁCS ISTVÁN: Bevezetés. In ZAY FERENC: „*Az Landor feyrvar El wezessenek oka E woth Es Így esewth*” (1535 k.). Közzéteszi Kovács István. Debrecen, 1982, 3–13. p. [A továbbiakban: Kovács I.]
- ☞ KOVÁCS ISTVÁN: Valóban Zay Ferenc írta a nyelvemlékünket? In Zay Ferenc: i. m. 163–190. p. [A továbbiakban: Kovács II.]
- ☞ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal.* XI. köt. 329–339. p.

- ☞ SZAKÁLY FERENC: Nándorfehérvár, 1521: A vég kezdete In ZAY FERENC: *Az Lándorfejtúrvár elveszésének oka e vót, és így esött.* Bp., 1980, 85–153. p.
- ☞ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* XIV. köt. 1753. p.
- ☞ THALLÓCZI LAJOS: *Csömöri Zay Ferenc 1505–1570.* Bp., 1885.

Jegyzetek

- ¹ Feltehetően ezen adatot Nagy Iván *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* című munkájának XI. kötetének 333. oldaláról szerezte Szinnyei.
- ² Thallóczi: i. m. 9. p.
- ³ Szakály: i. m. 88–90. p.
- ⁴ Szakály: i. m. 90–91. p.
- ⁵ Szinnyei: i. m. XIV. köt. 1753. p.
- ⁶ Szakály: i. m. 93–94. p.
- ⁷ Kovács: i. m. II. 169. p.
- ⁸ Horváth: i. m. 129. p.
- ⁹ Szakály: i. m. 85. p.
- ¹⁰ Szakály: i. m. 86. p.
- ¹¹ Zay: i. m. 82. p.
- ¹² Zay: i. m. 16. p.
- ¹³ Szakály: i. m. 87–88. p.
- ¹⁴ Szakály: i. m. 88. p.
- ¹⁵ Thallóczi: i. m. 75. p.
- ¹⁶ Thallóczi: i. m. 75. p.
- ¹⁷ Szakály: i. m. 93. p.
- ¹⁸ Kovács I.: i. m. 12–13. p.
- ¹⁹ Thallóczi: i. m. 75. p.
- ²⁰ Szakály: i. m. 91–93. p.

Alvincz a mult vasárnap itt mutatottunk 4 siat
vattunk aporannal Károlyseben Vasút állomás 7 napot
reggeltől estig

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

I. LAPSZÁMUNKAT HAGYOMÁNYOSAN A HAJDANI MAGYARORSZÁGOT BEMUTATÓ FOTÓGRÁFIÁKKAL ILLUSZTRÁLJUK. MÁTHÉ ZOLTÁN, A BUDAPESTI VASÚTBARÁT HATALMAS KÉPESLAPGYŰJTEMÉNYÉBŐL VASÚTÁLLOMÁSOKAT ÁBRÁZOLÓ KÉPEKET VÁLOGATTUNK ÖSSZE. TUDNI ÉRDEMES, HOGY A „KÉPES LEVELEZŐLAPOKON” MÁR AZ 1870-ES ÉVEKBEN MEGJELENTEK A KOR INDUSZTRIÁLIS CSODÁI: A VASÚTI ÉPÍTMÉNYEK ÉS „JÁRÓMŰVEK”. MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG KÉSZÜLTEK EZEK A CSODÁLATOS MINŐSÉGŰ, IDEÁLIS MÉRETŰ — 9 × 14-ES — FÓLIA NÉLKÜLI, LAKKOZOTT KÉPESLAPOK, AMELYEKNEK SZÍNVONALÁT KÉSŐBB MÉG MEGKÖZELÍTENI SEM SIKERÜLT.

AZ ELSŐ KÉPEN ALVINC VASÚTÁLLOMÁSÁT LÁTJUK. A HÁROMNEGYED RÉSZT ROMÁN, EGYNEGYED RÉSZT MAGYAR LAKOSSÁGÚ ERDÉLYI KISVÁROSBA 1868 KARÁCSONYÁN ÉRKEZETT AZ ELSŐ VONAT, AMIKOR AZ ELSŐ-ERDÉLYI VASÚT MEGNYITTA ARAD—GYULAFEHÉRVÁR KÖZÖTTI FŐVONALÁT. AZ ÁLLOMÁSÉPÜLETEN JÓL LÁTHATÓ, HOGY AZ ELSŐ ERDÉLYI VASÚT A TISZAVIDEKI VASÚT — AMELLYEL ARADON VOLT CSATLAKOZÁSI PONTJA — ANGOL ROMANTIKUS MAGASÉPÍTÉSZETÉT VETTE ÁT. ALVINC VASÚTI JELENTŐSÉGE AKKOR EMELKEDETT, AMIKOR 1897-BEN ÁTADTÁK AZ INNEN NAGYSZEBENBE VEZETŐ HELYIÉRDEKŰ VASUTAT. EZ IDŐ TÁJT MÁR ÁLLAMVASUTASOK DOLGOZTAK ALVINCON, MERT A MÁSFÉL ÉVTIZEDES MŰKÖDÉSE SORÁN FOLYAMATOSAN ANYAGI PROBLÉMÁKKAL KÜZSKÖDŐ ELSŐ ERDÉLYI VASÚT SZÁMÁRA MEGVÁLTÁS VOLT AZ ÁLLAMOSÍTÁS 1883 VÉGÉN.